

Monitoring voortgang Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie

ten behoeve van het Deltaprogramma 2020

15 mei 2019, A. van Sloten en J. Kruijshoop

* Deze kaart geeft de stand van zaken weer van de werkregio's per 1 juli 2018. De vorming van de werkregio's is nog in ontwikkeling. Klik [hier](#) voor de actuele stand van zaken.

Werkregio's		Gebiedsoverleggen		Ondegnd	
01	Free Besuursakkoord Waterketen	01	RBD Noord	01	oetwater
02	Waterketensamenwerking Coorigen en Noord-Dreine	02	Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied	02	stout water / brak water
03	Samenwerkingsverband De Liemers	03	Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied	03	huizendijk gebied
04	Samenwerkingsverband Regio Achterhoek	04	Zoetwaterregio Hoge Zandgronden-Oost	04	stedelijk gebied
05	Samenwerking Water Noord-Nieuwe	05	Zoetwaterregio West-Nederland i.l.m. Gebiedsoverleg Rijnmond-Drechterden	05	havengebied
06	Tweits waterret	06	Zoetwaterregio Rivierengebied	06	grens
07	DPRA West-Oeverijssel	07	Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta		
08	Fluvius	08	RBD Maas / Zoetwaterregio Hoge Zandgronden-Zuid		
09	Platform Water Vallei en Eem	09			
10	Samenwerking Noordelijke Vechtoeren	10			
11	Samenwerking Water Oost-Veluwe (SOWV)	11			
12	Samenwerkingsverband Wilverland	12			
13	Gebiedsoverleg Alboerwaard-Vijfheerenlanden	13			
14	Samenwerkingsverband RWS Rijk van Maas en Waal	14			
15	Ruimtelijke adaptatie Rivierland (NWR)	15			
16	Regio West-Brabant	16			
17	Werkbeheer Hart van Brabant	17			
18	Werkbeheer Doelmatig Waterbeheer De Meierij	18			
19	Samenwerkingsverband Watersamenwerking Arctis-	19			
20	Klimaatbestendig Land van Cuijk	20			
21	Waterportaal Zuidoost-Brabant	21			
22	Samenwerkingsverband Brabantse Peel	22			
23	Samenwerkingsverband Waterpart Noord	23			
24	Samenwerkingsverband Westelijke Mijnstreek	24			
25	Waterketen regio Parkstad	25			
26	Samenwerkingsverband Maas en Mergebland	26			
27	Regionaal samenwerkingsverband Zeland	27			
28	Bestuurlijke Tafel Ruimte Wonen Economie - Overflakke	28			
29	Aanpak klimaatadaptatie Almsdam	29			
30	Bestuurlijke Tafel Ruimte Wonen Economie - Regio Drechtsteden	30			
31	Bestuurlijke Tafel Ruimte Wonen Economie - Regio Hoeksche Waard	31			
32	Bestuurlijke Tafel Ruimte Wonen Economie - Regio Metropool Rotterdam - Den Haag	32			
33	Bestuurlijke Tafel Ruimte Wonen Economie - Regio Midden-Holland	33			
34	Samenwerkingsverband Amstel, Gooi en Vechtgebied	34			
35	Bestuurlijke Tafel Ruimte Wonen Economie - Regio Holland Rijnland	35			
36	Coördinatie Ruimtelijke Adaptatie Utrecht	36			
37	Klimaatadaptatie Flevoland	37			
38	Samenwerking Waterketen Noordoostpolder	38			
39	Zuid Kennemerland Zuid	39			
40	Klimaatbestendig Haarlemmermeer	40			

1 Inleiding en aanpak

Conform de Deltawet rapporteert de Deltacommissaris jaarlijks over de voortgang in het Deltaprogramma. Hiervoor is op hoofdlijnen de “*Meten, Weten, Handelen*” systematiek ontwikkeld, waarbij 4 kernvragen centraal staan:

- *Liggen wij op schema?*
  - *Liggen wij op koers?*
    - *Is de aanpak integraal?*
      - *En werken wij participatief?*

In 2017 is het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie (DPRA) vastgesteld en zijn 7 ambities geformuleerd. Deze 7 ambities hebben centraal gestaan in de uitvraag (zie bijlage 1) waarmee de voortgangsinformatie in de periode december 2018 – februari 2019 is opgehaald. Gekozen is voor een uitvraag die deels kwantitatieve en kwalitatieve informatie opvraagt, ruimte geeft voor toelichting en het aanleveren van aanvullende informatie. Hierbij is nadrukkelijk vermeld –en uitgesproken- dat de rapportage bedoeld is om een zo juist mogelijk beeld te geven van de stand van zaken met betrekking tot de voortgang van de implementatie van de 7 ambities van DPRA, waarbij als peildatum 1 juni 2019 is gekozen. Ook biedt de aangeleverde informatie mogelijkheden voor kennisuitwisseling en praktijk ervaringen, binnen regio’s alsook tussen regio’s.

De uitvraag bestaat uit 11 vragen, verdeeld over de 7 ambities. Medio december 2018 is de uitvraag voorgelegd aan de gebiedsoverleggen Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied, Rivierenland, West Nederland en Rijnmond Drechtsteden, Regio Oost, Zuid Nederland, Regio Noord en Zeeland. Ook is Rijkswaterstaat gevraagd om te reageren op de uitvraag. Begin maart 2019 zijn de resultaten aangeleverd en is een eerste indruk daarvan gerapporteerd aan de stuurgroep DPRA van 15 maart 2019 (zie bijlage 2).

In deze rapportage wordt vanuit 2 invalshoeken gerapporteerd: het landelijke beeld per ambitie en de voortgang per gebiedsoverleg.

2 Voortgang per ambitie

Gelet de 7 ambities van RA en met in het achterhoofd de 4 kernvragen van de “*Metten, Weten en Handelen*” systematiek, is per ambitie een meer gedetailleerd overzicht van de voortgang opgesteld worden. In dit overzicht is de aangeleverde informatie per ambitie geaggregeerd tot een landelijk eindbeeld. Dit is hoofdzakelijk een kwalitatieve weergave van de resultaten. Vervolgens is per ambitie een deelconclusie getrokken.

2.1 Kwetsbaarheden in beeld brengen

Als tussendoel is geformuleerd dat eind 2019 alle overheden de kwetsbaarheden in beeld hebben. In de vraagstelling is ingezoomd op de stand van zaken met betrekking tot het uitvoeren van stresstesten en voor welke thema’s deze uitgevoerd zijn en welke resultaten dit opgeleverd heeft.

Voortgang

Algemeen beeld is dat de uitvoering van de stresstesten op koers ligt en dat eind 2019 voor ruim 90% van alle overheden stresstesten zijn uitgevoerd. Dit betreft testen per gemeente, per samenwerkingsgebied waarbij gemeenten, waterschappen, provincie en in een enkele geval de veiligheidsregio gezamenlijk optrekken. Hierbij dient aangetekend te worden dat er wel verschillen zijn wat betreft aanpak (licht, volledig voor alle thema’s en al dan niet voor gehele grondgebied).

Uit de stresstesten blijkt dat een eerste overzicht beschikbaar is van de kwetsbaarheden, met name ten aanzien van droogte en wateroverlast, mogelijk te verklaren door de weersomstandigheden in 2018. Door de droogte in 2018 is een apart traject (beleidstafels Droogte) van start gegaan en heeft de aanpak van dit dossier onlangs een financiële impuls gekregen, om met name op de hoge zandgronden water langer vast te houden.

Met betrekking tot overstromingen lopen simultane trajecten in het kader van de wettelijke beoordeling van de primaire keringen (als uitvloeisel van de Deltabeslissing Waterveiligheid en de wettelijke verankering daarvan in 2017) en de gesprekken op het niveau van provincies en waterschappen met betrekking tot het nieuwe normenstelsel voor de regionale keringen. Via deze trajecten komen de “kwetsbaarheden” in beeld en wordt de opgave richting 2050 concreet gemaakt. Naar verwachting zal dit medio 2023 bekend zijn voor de primaire keringen; het traject voor de regionale keringen is nog niet vastgelegd.

Wat betreft hitte is het beeld nog onzeker. De resultaten van de uitvraag bieden hier te weinig informatie over, wat mogelijk veroorzaakt wordt door het ontbreken van heldere kaders voor dit thema. Nu zijn voorbeelden aangedragen van opgetreden schade door hitte, aan infrastructuur.

Deelconclusie

De uitvoering van de stresstesten ligt op schema, wordt integraal en participatief aangepakt en zal eind 2019 een nagenoeg volledig landsdekkend beeld geven van de kwetsbaarheden. Er is geen aanleiding om de koers te wijzigen.

Het openbaar beschikbaar stellen van de resultaten van de stresstesten kan bijdragen aan een verdere harmonisering van de resultaten, de uitgangspunten en beoordelingscriteria. Nu is het beeld nog wisselend en onderling beperkt vergelijkbaar.

2.2 Risicodialoog voeren en strategie opstellen

Als tussendoel is geformuleerd dat eind 2020 alle overheden gebiedsgerichte dialogen hebben gevoerd en een strategie hebben bepaald. In de vraagstelling is ingezoomd op de stand van zaken met betrekking tot het uitvoeren van risicodialoogen, het schaalniveau daarvan en voor welke thema’s en of dit vervolgens heeft geleid tot vastgestelde adaptatie strategieën.

Voortgang

Veelal wordt gestart met een risicodialoog na afronding van de stresstesten. Dat is ook een logische vervolgstap, die in alle gebiedsoverleggen en in bijna alle werkregio’s van start is

gegaan. Algemeen beeld is gevarieerd: van risicodialogen op straat-, buurt- wijkniveau naar dialogen voor de gehele werkregio, inclusief betrokkenheid van andere sectoren (energie, drinkwater) en overheden (veiligheidsregio's, GGD, politie), naast gemeenten, waterschappen en de provincies. Wateroverlast en droogte zijn de thema's waarover het meeste gesproken is; in enkele regio's komt "meerlaagsveiligheid" ook aan bod.

Eenzelfde gevarieerde beeld komt naar voren met betrekking tot het opstellen van (adaptatie) strategieën. Op lokaal niveau zijn de eerste strategieën uitgewerkt, in de zin van klimaatkaarten, een hoofdlijnenvisie klimaatadaptatie of praktische handvatten hoe om te gaan met droogte, wateroverlast of verzilting. Het opstellen van strategieën voor de regio's, of ruimer voor de gebiedsoverleggen, is nog in ontwikkeling en loopt door in 2020.

Deelconclusie

Het werkproces om risicodialogen te voeren is van start gegaan en het lijkt erop dat eind 2020 in alle gemeenten (al dan niet gemeentedeekkende) dialogen plaats vinden. In sommige werkregio's worden de risicodialogen in samenhang met energiestrategieën en het opstellen van omgevingsvisies opgepakt. Daarmee wordt een goede stap gezet om klimaatadaptatie integraal en iteratief aan te pakken. Het proces ligt op schema, en de aanpak is integraal en participatief. Er is geen aanleiding om de koers te wijzigen.

Gezien de feitelijk, kwantitatieve vraagstelling van de uitvraag, is op dit moment hoofdzakelijk procesinformatie beschikbaar. Aanbevolen wordt om in de monitoring van de voortgang RA ten behoeve DP2021 meer aandacht te besteden aan de inhoudelijke uitkomsten en daaruit te distilleren leerpunten. Niet om dit meer te harmoniseren, immers maatwerk en de "kracht van de regio" staan centraal, maar juist om die te gebruiken om van elkaar te kunnen leren. Hierbij kan het platform Samen Klimaatbestendig een rol in spelen.

2.3 Uitvoeringsagenda opstellen

Als stap 3 is als tussendoel vastgesteld dat uiterlijk eind 2020 alle overheden een uitvoeringsagenda hebben opgesteld. In de vraagstelling is ingezoomd op de vraag of er een uitvoeringsagenda is vastgesteld en zo ja voor welke thema's en of de financiële dekking is geregeld.

Voortgang

Als derde stap in het werkproces om de ambities RA te vertalen naar handelingsperspectief is gevraagd om (concrete) uitvoeringsagenda's op te stellen. Geconcludeerd kan worden dat dit proces nog op heel beperkte schaal heeft geleid tot vastgestelde kaders. Voor de regio Zuid is een Uitvoeringsagenda 1.0 opgesteld en op gemeentelijk niveau zijn voorbeelden beschikbaar, onder andere in combinatie met gemeentelijke rioleringsplannen.

Op basis van de huidige inzichten kan geconcludeerd worden dat een impuls op dit onderdeel kan helpen om eind 2020 landsdekkende uitvoeringsagenda's beschikbaar te hebben. Het lijkt er nu op dat dit thema, begrijpelijk, achter ligt op de planning. De aanpak is wel interactief en participatief.

Deelconclusie

Het opstellen van uitvoeringsagenda's (voor alle overheden) vloeit voort uit de risicodialogen die nu opgestart worden, zowel lokaal en regionaal. Dit proces vraagt vanwege haar complexiteit en raakvlakken met andere thema's en transitie tijd, geld en aandacht. Veel werkregio's hebben hiervoor bij het Rijk procesgeld aangevraagd. De aanpak is interactief en participatief.

2.4 Meekoppelkansen benutten

Gevraagd is om informatie aan te leveren of en zo ja op welke wijze in beheer en onderhoud en bij aanleg of ontwikkeling van nieuwe plannen, rekening is gehouden met de RA ambities.

Voortgang

Binnen veel overheden is inmiddels het meekoppelen van klimaat, klimaatadaptatie een factor geworden, die betrokken wordt in beheer en onderhoud en bij aanleg of ontwikkeling van plannen. Daarnaast 'worstelen' overheden ook met de vele (ruimtelijke) opgaven die op hen af komen (als bijvoorbeeld de energietransitie). Er zijn veel voorbeelden beschikbaar op welke wijze dit in de praktijk meegenomen wordt, waarbij ook geconstateerd wordt dat het een groeiproces is en ook om gedragsverandering vraagt van individuen alsook instanties, zoals het bestuur van een gemeente of regio. "Hoe meer, hoe beter" zou je kunnen zeggen en dat is ook aan de orde.

Ook voor dit thema geldt dat uitwisseling van kennis en praktische oplossingen van grote waarde kan zijn.

Deelconclusie

Belangrijk onderdeel om resultaten te boeken in de praktijk; er gebeurt veel en blijf de uitwisseling van de praktische kennis en ervaring stimuleren.

2.5 Ruimtelijke adaptatie in beleid verankeren, reguleren en borgen

Als einddoel is geformuleerd dat alle overheden in 2020 RA in hun beleid verankerd hebben. Gevraagd is of dit het geval is en geef een toelichting hoever de voorbereiding en vaststelling gevorderd zijn.

Voortgang

Uit de voortgangsinformatie uit alle regio's komt het beeld naar voren dat dit "allemaal deels in procedure is" of voor "enkele onderdelen het geval is".

Deelconclusie

Op basis van de huidige inzichten lijkt het doel om in 2020 het beleid integraal en landsdekkend verankerd te hebben, in praktische zin niet haalbaar. Immers van initieel plan van aanpak naar vastgestelde beleids- en uitvoeringskaders, inclusief juridische, organisatorische en financiële dekking, is een traject wat meerdere jaren vergt. Dit proces is nog niet overal gestart. Volledige verankering in beleid lijkt dan ook pas realiseerbaar als het in alle omgevingsvisies is opgenomen. Dit tussendoel staat voor gemeenten gepland voor eind 2022.

2.6 Handelen bij calamiteiten

Een generieke vraag, waarbij een toelichting is gevraagd of er in het afgelopen jaar schade is ontstaan op een van de thema's (hitte, droogte, wateroverlast en overstromingen).

Voortgang

Aan de aanpak van "droogte" is veel gedaan en is direct en indirect sprake geweest van omvangrijke schade in diverse sectoren (natuur, landbouw, recreatie, drinkwater, industrie, scheepvaart) en ook in fysieke zin door verzakkingen die tot schade aan gebouwen heeft geleid. De Landelijke Coördinatiecommissie Watervdeling is vanaf april tot eind november actief geweest en er is sprake geweest van een formeel "feitelijk watertekort". Dit onderwerp heeft een grote overlap met andere programma's zoals bijvoorbeeld het deltaprogramma zoet water.

Omtrent schade als gevolg van "hitte" is slechts beperkt gerapporteerd en dan met name schade aan infrastructuur als gevolg van de hitte. Mogelijk speelt onduidelijk over de te hanteren classificatie hierin een rol.

Wateroverlast is vol onder de aandacht, waarbij er verschillen in methodiek en aanpak worden geconstateerd. Ook hebben een aantal piek buien –een onbekende- schade opgeleverd, met name door het binnen dringen van overtollig (regen)water in gebouwen.

Ten aanzien van het thema overstromingen zijn 3 overstromingen gerapporteerd (regio's Noord, Rivierengebied en West). Onduidelijk is waar dit zich heeft voorgedaan en of er daadwerkelijk sprake is geweest van een overstroming, waarbij de waterkeringen gefaald hebben.

Deelconclusies
Geen.

2.7 Stimuleren en faciliteren

De vraagstelling voor deze ambitie is opgezet aan de hand van een viertal stellingen, waarop gevraagd is deze te scoren. Hierbij is gevraagd naar een score met betrekking tot de beschikbaarheid van voldoende kennis, capaciteit en budget binnen organisaties en in hoeverre er bereidheid is om adaptatiemaatregelen te nemen.

Voortgang

De uitvraag levert een gevarieerd beeld op, met in de meeste gevallen de constatering dat er relatief weinig kennis, geld en budget per individuele overheid beschikbaar is, dat door samenwerking hiervoor oplossingen gevonden worden en dat pas na het beschikbaar komen van uitvoeringsagenda's hier beter grip op verkregen wordt

Deelconclusie

Er is bij veel overheden gebrek aan tijd, capaciteit, geld en kennis. De verwachting is dat hier verandering in kan komen door het voeren van risicodialogen en het opstellen van klimaatadaptatiestrategieën en uitvoeringsagenda's. De klimaatadaptatie-opgaven komen hierdoor beter in beeld en worden concreet vertaald naar projecten en aanpassingen in beheerplannen, met de daarbij behorende budgetten en capaciteit. De financiële ondersteuning van pilots uitvoeringsprojecten kan hierbij helpen.

2.8 Praktijkvoorbeelden

Gevraagd is naar uitgevoerde of nog in uitvoering zijnde projecten of maatregelen, waarbij ook gevraagd is of deze illustratief kunnen zijn voor opname in het DP2020.

Voortgang

De uitvraag heeft een lijst van tientallen voorbeeldprojecten opgeleverd.

Deelconclusie

Op basis van de informatie vindt momenteel een nadere screening van de aangedragen voorbeeldprojecten plaats. Op basis van de uitkomsten van de screening worden projecten geplaatst op de voorbeeldenkaart (zie www.ruimtelijkeadaptatie.nl/voorbeelden).

3 Voortgang per regio

De uitvraag is voorgelegd aan de trekkers van de gebiedsoverleggen, conform de regio indeling van DPRA. In dit hoofdstuk wordt per gebiedsoverleg een beschrijving gegeven van de voortgang.

3.1 IJsselmeergebied

Het IJsselmeergebied heeft voor ruimtelijke adaptatie te maken met twee werkregio's: Flevoland en in Noord-Holland het gebied boven het Noordzeekanaal ('Samenwerking Waterketen Noorderkwartier'). In Flevoland werken Waterschap Zuiderzeeland en de gemeenten samen als de werkregio KAF (Klimaatadaptatie Flevoland). De provincie, de GGD en Rijkswaterstaat sluiten hierbij aan.

Vóór eind 2019 hebben alle gemeenten in de twee werkregio's stresstesten uitgevoerd. In het Noorderkwartier doen verschillende partijen ervaringen op met klimaatadaptatie. Een voorbeeld hiervan is Nieuw Den Helder, een wijk die deels klimaatadaptatief wordt heringericht. Een project op Texel draait om de klimaatadaptatieve zilte teelt van aardappelen en bloembollen. De opgedane kennis wordt verzameld en gedeeld door het expertisenetwerk Zoet-Zout Knooppunt. Ook in Flevoland is ervaring opgedaan met klimaatadaptatieve maatregelen: in Almere Poort zijn lokale wadi's aangelegd tussen wegen en woningen om wateroverlast tegen te gaan. De Regenboogbuurt in Almere wordt tijdens groot onderhoud klimaatbestendig

3.2 Rijnmond-Drechtsteden/Zoetwaterregio West-Nederland

In West-Nederland komt ruimtelijke adaptatie steeds breder op de agenda van gemeenten, waterschappen en provincies. De droge en hete zomer van 2018 zorgde op veel plaatsen voor schade aan groen, wegen en gewassen en lokaal (bijvoorbeeld rond Boskoop) kwam daar aan het eind van de zomer nog schade door wateroverlast bij.

Alle werkregio's in West-Nederland hebben ondertussen vrijwel gebiedsdekkend stresstesten gedaan voor wateroverlast, hitte en droogte. Gevolgbeperking van overstroming is door enkele gemeenten actief opgepakt (Rotterdam, Dordrecht, Amsterdam), maar wordt over het algemeen op een hoger schaalniveau invulling gegeven (provincie Zuid-Holland, metropoolregio Amsterdam (MRA) en Veiligheidsregio Utrecht). De stresstesten zijn vaak ontsloten in verschillende klimaatatlassen (provincie Zuid-Holland, Rijnland (aanvullend voor het Noord-Hollandse deel) en AGV) en in het rapport klimaatstresstest Utrecht Zuid West. In 2019 worden de stresstesten in een aantal werkregio's nog aangevuld met andere thema's of herijkt op de nieuwe standaarden.

Met risicodialogen is in de meeste regio's in 2019 een start gemaakt, vooral op wijk, stad en regionaal niveau. In Dordrecht zijn via de Dordtse Lenteschool pilotprojecten uitgewerkt door experts, studenten, beleidsmakers en belanghebbenden van publieke en private partijen samen. Gouda trekt het nationale impactproject de "risicodialoog voor een klimaatbestendige zakkende historische stad". Opvallend is dat in de werkregio Metropoolregio Rotterdam/Den Haag bijna de helft van de gemeenten al een adaptatiestrategie en /of uitvoeringsagenda ruimtelijke adaptatie heeft. Mooi voorbeeld daarvan is het Rotterdams Weerwoord, waarin de gemeente samen met de waterschappen uitgewerkt heeft hoe de komende jaren in de hele stad samengewerkt wordt. En ook Weerkrachtig Zuid-Holland, waarin de provincie heeft vastgesteld hoe zij samen met partners wil komen tot een klimaatbestendig Zuid-Holland. De coalitie Ruimtelijke Adaptatie Utrecht heeft een aanzet voor een strategie gemaakt, die in 2019 verder wordt uitgewerkt.

De meeste gemeenten in West-Nederland hebben in hun gemeentelijk rioleringsplan al wel een uitvoeringsagenda voor wateroverlast met financiële dekking opgenomen. Financiële dekking voor andere maatregelen is meestal alleen geregeld via meekoppelen.

Meekoppelkansen worden door gemeenten al volop benut: zowel in beheer als bij nieuwbouw. Bij herinrichting van de openbare ruimte worden steeds vaker adaptieve oplossingen toegepast: in Diemen kan zelfs een bui van 120 mm in een uur tijdelijk vastgehouden worden in verdiept aangelegde straten, speelplaatsen en plantsoenen. In West Nederland wordt de komende jaren enorm veel gebouwd. Daarom worden kaders voor de bouw regionaal verder doorontwikkeld: zowel in het convenant klimaatadaptatief bouwen Zuid-Holland als in het ambitiedocument klimaatbestendige nieuwbouw van de Metropoolregio Amsterdam.

De meeste werkregio's rapporteren meer knelpunten op het gebied van capaciteit en geld dan op kennis. Overall in West Nederland ontstaan initiatieven om bewoners en private bedrijven meer te betrekken bij ruimtelijke adaptatie: bijvoorbeeld Amstelveen Rainproof, Klimaatkrachtig Delfland en Klimaatklaar van de regio Utrecht.

3.3 Hoge zandgronden Oost

Zeker na de droogte van afgelopen jaar is de beschikbaarheid van water een belangrijk onderwerp in het gebied Hoge Zandgronden-Oost. Bij de uitvoering van de risicodialoog wordt op dit punt dan ook nauw samengewerkt met het Deltaprogramma Zoetwater Oost-Nederland (ZON).

Door hoogteverschillen zijn veel plaatsen in Hoge Zandgronden Oost kwetsbaar voor hoosbuien. In diverse gemeenten is dit een onderwerp tijdens de risicodialoog. Door mee te koppelen met ruimtelijke ontwikkelingen of ruimtelijke projecten kunnen deze kwetsbare plekken worden aangepakt.

Enkele gemeenten verwachten in de zomer 2019 adaptatiestrategieën te kunnen vaststellen of een concept te hebben. De provincie Overijssel heeft een Regionaal Adaptatieplan opgesteld. In Hoge Zandgronden Oost is de Climate Campus opgericht. Dit is een netwerk van onderwijs, bewoners, onderzoek, ondernemers en overheden. Het doel is de regio IJssel-Vechtdelta/Zwolle weerbaar te maken tegen klimaatverandering en klimaatadaptatie als kans te benutten.

3.4 Hoge zandgronden Zuid

In alle werkregio's zijn stresstesten beschikbaar die op een aantal plaatsen verder worden uitgediept, zodat de kwetsbaarheden voor de vier klimaatthema's beter in beeld komen. Ook de beide provincies doen stresstesten, onder meer gericht op de kwetsbaarheid van de infrastructuur.

Er zijn klimaatkaarten in voorbereiding (Hart van Brabant) of beschikbaar (Mergelland en de Meierij/regio Noordoost Brabant). Deze dienen als onderlegger bij het uitvoeren van een risicodialoog. Ook kunnen de klimaatkaarten worden gebruikt bij de afstemming met de regionale energiestrategie, op weg naar omgevingsvisies en omgevingsplannen.

Het (vaak regionaal) voorbereiden van risicodialogen is in gang gezet, maar nog niet overall afgerond. Een voorbeeld van zo'n voorbereiding is de gebiedsontwikkeling Zitterd Climateproof, waarin een beekherstelplan voor Sittard wordt aangevuld met klimaatadaptatie, erfgoed en cultuurhistorie, afvalwaterplannen in het gebied, en de fietsbereikbaarheid van de historische binnenstad. In het ontwikkelproces worden meerdere partijen en doelen met elkaar verbonden. In 2019 is gestart met de uitvoering van de eerste fase.

Vooruitlopend op de regionale invulling die in 2020 aan het verankeren van beleid wordt gegeven, is het gebiedsoverleg Zuid-Nederland gestart met het opstellen van een concept-adaptatiestrategie. Ook is een proces gestart om het Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie Zuid-Nederland door te ontwikkelen tot een versie 2.0 in 2020.

3.5 Zuidwestelijke Delta

Alle Zeeuwse overheden hebben ingestemd met het *plan van aanpak Klimaatadaptatie Strategie Zeeland*. Hierin zijn afspraken gemaakt over het doorlopen van de 7 ambities van het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie, inclusief bijbehorende planning en het opstellen

van een klimaatadaptatiestrategie op provinciaal en lokaal niveau. De aanloop naar het plan van aanpak zorgde voor een toenemend besef van de gezamenlijke opgave. Eind 2019 hebben alle gemeenten in Zeeland integrale stresstesten uitgevoerd, voor het gehele grondgebied. Ongeveer 30% van de gemeenten heeft risicodialogen gevoerd en in de tweede helft van 2019 start de regionale risicodialoog samen met een bewustwordingscampagne. De verschillende gemeenten zijn eveneens gestart met het opstellen van uitvoeringsagenda's.

In veel Zeeuwse projecten is klimaatadaptatie een factor van betekenis. De woonwijk Claverveld in de gemeente Vlissingen is klimaatadaptatief aangelegd. IVN Natuureducatie, GGD Zeeland en Hogeschool Zeeland zijn de Groene Revolutie Zeeuwse Schoolpleinen gestart, met steun van de Provincie Zeeland. Dit programma heeft tot doel schoolpleinen te vergroenen en zo bij te dragen aan een klimaatbestendige samenleving.

In Zeeland liggen verschillende regionale dijken op het land, veelal voormalige zeedijken. Deze dijken spelen een belangrijke rol bij een overstroming: ze voorkomen, vertragen of sturen een overstroming en beperken zo de schade. Daarnaast dienen ze als vluchtroute. Waterschap Scheldestromen en de provincie Zeeland werken in het project Normering Regionale Waterkeringen (NRW) uit wat de bijdrage aan meerlaagsveiligheid kan zijn na een dijkdoorbraak van de primaire keringen. Begin 2020 heeft de provincie een veiligheidsnorm voor alle droge regionale keringen benoemd. Deze norm is samen met belanghebbenden en de veiligheidsregio geoptimaliseerd.

3.6 Waddengebied/Zoetwaterregio Noord

De uitvoering van de stresstesten ligt op schema: eind 2019 zullen alle gemeenten van het gebiedsoverleg RBO Noord hun stresstesten hebben uitgevoerd. In de werkregio Fryslân waren de stresstesten in 2018 al afgerond. Na de stresstesten zijn er in de zes subregio's masterclasses gehouden om de uitkomsten te bespreken in aanwezigheid van het waterschap, gemeentelijke medewerkers van diverse vakgebieden en de wethouder Water. Er zijn meerdere risicodialogen uitgevoerd, vaak als pilot onder leiding van het Klimaatadaptatie adviesteam (KAAT). Dit gebeurde onder meer in de gemeenten Ooststellingwerf, Opsterland en Weststellingwerf. Ook in de gemeente Súdwest Fryslân en Terschelling zijn risicodialogen gevoerd. In het Agenda Netwerk Noordoost (ANNO) is een verkennende risicodialoog uitgevoerd. Om bewustwording te bevorderen, staan klimaatverandering en de Friese klimaatatlas op de agenda van diverse reguliere overlegstructuren.

In de werkregio Groningen/Noord-Drenthe worden in de tweede helft van 2019 alle stresstesten uitgevoerd, waarna gestart wordt met de risicodialogen. De aanpak van de uitvoering van stresstesten van de Groninger- en Noord-Drentse gemeenten is landelijk gezien iets later opgestart. Andere bestuurlijke prioriteiten zoals gemeentelijke herindelingen en de "aardbevingsproblematiek" waren hiervan onder andere de oorzaak. De huidige aanpak van werken is een typisch product van de noordelijke saamhorigheid en samenwerkingsbereidheid. Zo voert bijvoorbeeld het waterschap Noorderzijlvest gezamenlijk met de gemeenten die vallen binnen hun beheergebied de stresstesten zelf uit. Dit heeft tot positief effect dat de relatief achterblijvende gemeenten geactiveerd worden om mee te doen, aangezien het waterschap het technische werk voor zijn rekening neemt. Gemeenten brengen hierbij de kennis in van met name de bebouwde gebieden en het waterschap brengt daarbij zijn kennis in van het watersysteembeheer in zowel het landelijke als bebouwde gebied. Tevens worden andere vraagstukken meegenomen in de stresstest. Zo wordt niet alleen gekeken naar de vier landelijke thema's, maar ook naar (de regionale thema's) aardbevingen en bodemdaling en digitale veiligheid en de impact die dit heeft op respectievelijk de (vitale) infrastructuur en het waterbeheer.

De gemeente Groningen heeft de kwetsbaarheden in kaart gebracht en op een website gezet. In de gemeente Groningen heeft ruimtelijke adaptatie in diverse projecten een rol gespeeld. Zo is op meerdere plaatsen waterdoorlatende verharding toegepast in de stad. In Delfzijl is het gemeentehuis voorzien van een groen dak.

4 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van de resultaten van de uitvraag 2019 kunnen onderstaande conclusies getrokken worden:

1. De ambities in het Deltaplan ruimtelijke adaptatie zijn niet te behalen door een lineair ingegeven stappenplan te doorlopen. Het betreft een iteratief proces waarbij continu gewerkt moet worden aan bewustwording, urgentie, duiding en handelingsperspectief. Dit vraagt tijd, capaciteit en aandacht binnen organisaties op alle schaalniveaus.
2. Het uitvoeren van stresstesten ligt op schema en zal naar verwachting eind 2019 landelijk afgerond worden.
3. Het uitvoeren van risicodialogen is gestart. Risicodialogen zijn opgestart vanuit de analyse van de stresstesten en zijn bij uitstek het middel om meer bewustwording te vergroten, urgentie en handelingsperspectief te bepalen, en het onderwerp klimaatadaptatie breed te positioneren in relatie tot andere gebiedsopgaven.
4. Het opstellen van uitvoeringsagenda's is slechts beperkt van start gegaan en naar verwachting zal dit eind 2020 niet leiden tot vastgestelde landsdekkende uitvoeringsprogramma's, waarin de voornemens ten aanzien van budget en capaciteit ook vastgelegd zijn.
5. Er zijn veel werkregio's waar meekoppelkansen lokaal en regionaal benut worden. Niet alle kansen kunnen direct meegenomen worden; In sommige gevallen worden er kansen gemist. Dit blijft aandacht vragen.
6. Stimuleren en faciliteren kent geen tussendoel; gerapporteerd is dat bij meerdere gemeenten beperkt capaciteit en budget beschikbaar is wat naar verwachting verandert op het moment dat er vastgestelde uitvoeringskaders beschikbaar zijn.
7. Verankering van RA in beleid zal naar verwachting niet voor 2020 gerealiseerd worden.
8. Het onderwerp ruimtelijke adaptatie is regionaal nog volop in ontwikkeling en krijgt een eigen uitwerking. Mogelijk moet in de toekomst worden gekeken of de huidige wijze van invulling van de governance past bij de invulling die er lokaal aan wordt gegeven.

Aanbevolen wordt:

1. Inhoudelijk:
  - a. Creëer draagvlak om de uitkomsten van de stresstesten openbaar (online) beschikbaar te stellen en organiseer een proces om gezamenlijk hiervan te leren, opdat de methodiek aangescherpt kan worden
  - b. Stimuleer de uitwisseling van kennis en ervaring en organiseer dit ook op een proactieve wijze, door het instellen van bijvoorbeeld Communities of Practice zoals dit in sommige regio's al wordt gedaan.
2. Proces:
  - a. Standaardiseren van de uitvraag en verslaglegging monitoring voortgang DPRA
  - b. Eenduidige begrippen, onder andere bij het voeren van de risicodialoog
  - c. Kijk of het mogelijk is de uitvraag te optimaliseren door deze te combineren met andere informatievragen van bijvoorbeeld VNG, IPO UvW.

BIJLAGEN

- 1 uitvraag monitoring DPRA t.b.v. DP 2020**
- 2 terugmelding eerste resultaten stuurgroep DPRA maart 2019**

BIJLAGE 1: Uitvraag en toelichting monitoring voortgang DPRA ten behoeve van DP2020

Algemeen

Deze vragenlijst wordt ingevuld door de werkregio, waarna per gebiedsoverleg een gebundeld deelproduct ontstaat, wat gebruikt wordt als bouwsteen voor de landelijke voortgangsrapportage.

Naam werkregio:

Onderdeel van gebiedsoverleg:

Kwetsbaarheden in beeld brengen

Tussendoel: eind 2019 hebben alle overheden de kwetsbaarheden in beeld.

1. Is een stresstest uitgevoerd? Ja/Nee
Aantal
Type (light of ..., ...)
Voor welk oppervlak van het grondgebied (% stedelijk / % landelijk gebied)
Voor welke thema's (droogte, hitte, wateroverlast, overstroming)
2. Kunt u aan de hand van de stresstestresultaten een eerste overzicht geven van kwetsbaarheden per thema of in algemene zin? En welke knelpunten en op welke wijze gaat u de knelpunten bespreken in de risicodialoog?
Droogte ja-nee-n.v.t.
Hitte ja-nee-n.v.t.
Wateroverlast ja-nee-n.v.t.
Overstroming ja-nee-n.v.t.

Toelichting

Risicodialoog voeren en strategie opstellen

Tussendoel: eind 2020 hebben alle overheden gebiedsgerichte dialogen gevoerd en strategie bepaald.

3. Hebben er risicodialoogen plaatsgevonden? Ja/nee
Op welke schaalniveaus? (straat, wijk, buurt, dorp, stad, ...)
Voor welk oppervlak van het grondgebied (%)
Voor welke thema's (droogte, hitte, wateroverlast, overstroming)
4. Is er een vastgestelde adaptatiestrategie? ja / nee + toelichting

Uitvoeringsagenda opstellen

Tussendoel: eind 2020 hebben alle overheden een uitvoeringsagenda opgesteld.

5. Is er een vastgestelde uitvoeringsagenda? ja/nee
Voor welke thema's
Droogte ja-nee-n.v.t.
Hitte ja-nee-n.v.t.
Wateroverlast ja-nee-n.v.t.
Overstroming ja-nee-n.v.t.

Financiële dekking geregeld: ja/nee + toelichting

Meekoppelkansen benutten

6. Houden de betrokken organisaties in het beheer (bijvoorbeeld van rioleringen, openbare ruimte, groen) rekening met de mogelijke effecten van klimaatverandering? Toelichting

7. Wordt bij de ontwikkeling van nieuwe plannen (bijvoorbeeld woningbouw, openbare ruimte, infrastructuur, energietransitie) rekening met de mogelijke effecten van klimaatverandering?
Toelichting

Ruimtelijke adaptatie in beleid verankeren, reguleren en borgen

Einddoel: in 2020 hebben alle overheden ruimtelijke adaptatie in hun beleid verankerd

8. Is ruimtelijke adaptatie en het beperken van de gevolgen van klimaatverandering verankerd in het huidige beleid, en geef een toelichting hoever de voorbereiding en vaststelling daarvan is gevorderd?

Handelen bij calamiteiten

9. Is er het afgelopen jaar schade ontstaan op een van de vier thema's?

Droogte ja-nee
Hitte ja-nee
Wateroverlast ja-nee
Overstroming ja-nee

Toelichting

Stimuleren en faciliteren

10. In welke mate zijn de volgende stellingen van toepassing op de werkregio: ;"vink aan wat op uw organisatie van toepassing is"

- Er is genoeg kennis binnen mijn organisatie om de benodigde aanpassingen in de ruimtelijke inrichting die bijdragen aan klimaatadaptatie te realiseren.
- Er is genoeg capaciteit (mankracht) op het gebied van klimaatadaptatie.
- Er is genoeg geld voor klimaatadaptatie
- Private partijen zijn over het algemeen bereid om adaptatiemaatregelen te nemen.

[In zeer lage mate / lage mate /noch lage noch hoge mate / hoge mate / zeer hoge mate]

Praktijkvoorbeelden

11. Welk project of maatregel is uitgevoerd/in uitvoering die als goed voorbeeld kan dienen voor anderen? (om eventueel te illustreren in het deltaprogramma)

TOELICHTING gevraagde informatie uitvraag RA DP2020

Vraag	Kwantitatieve informatie	Kwalitatieve informatie
<i>Kwetsbaarheden in beeld brengen; tussen doel 2019: alle overheden hebben de kwetsbaarheden in beeld</i>		
<i>Stresstest uitgevoerd</i>	Geef per RA thema of en zo ja het aantal en type stresstesten aan dat is uitgevoerd en voor welk oppervlakte van het werkgebied en voor welke thema's	Licht toe of dit het gehele werkgebied van de gemeente betrof, of dit voor alle 4 de RA thema's is uitgevoerd, welke methode hiervoor gebruikt is (light test of anderszins) en welke leerpunten dit opgeleverd heeft. Geef aan welke organisaties hierbij betrokken zijn en hoe de samenwerking is georganiseerd en/of vastgelegd?

Vraag	Kwantitatieve informatie	Kwalitatieve informatie
	Indicator: ja / nee, aantal , type, oppervlakte % stedelijk- en landelijk gebied	
<i>Inzicht kwetsbaarheden per werkregio</i>	Per thema: ja – nee – niet van toepassing	Doel is eind 2020 een landsdekkend beeld , uitgedrukt in knelpunten per thema (wens stuurgroep DPRA). Deze voortgangsrapportage dient als eerste overzicht om tot het landelijke beeld in 2020 te komen. Vragen: -zijn per RA thema (hitte, droogte, wateroverlast, overstroming) kwetsbaarheden geïdentificeerd en zo ja welke? -kunt u de kwetsbaarheden vertalen naar een overzicht van kwetsbaarheden per thema? -en op basis van de analyse van de kwetsbaarheden ,welke knelpunten zijn gesignaleerd en welke knelpunten gaat u bespreken in de risico dialoog?
<i>Risicodialoog voeren en strategie opstellen; tussendoel: eind 2020 hebben alle overheden gebiedsdialogen gevoerd en strategie bepaald</i>		
<i>Risicodialogen plaatsgevonden</i>	Hebben risicodialogen plaatsgevonden? Op welk schaalniveau? En voor welk oppervlak van het grondgebied? En voor welke thema's? Indicator: ja / nee, schaalniveau per thema	Licht toe hoe de risicodialoog is opgezet, hoever dit proces is, welke partijen hierbij betrokken zijn geweest, (per RA thema), wat de meest besproken onderwerpen zijn en geef een toelichting op vervolgacties. Geef tevens een toelichting of en zo ja op welke wijze "meerlaags veiligheid" (MLV) besproken is in de risicodialogen en tot welke inzichten dit heeft geleid?
<i>Adaptatiestrategie vastgesteld</i>	Is een adaptatiestrategie opgesteld en vastgesteld? En zo ja in hoeveel werkregio's is dit het geval? Indicator: ja / nee en bij ja %	Licht toe wat de kernpunten van de strategie zijn en in hoeverre de 4 RA thema's hierin een plek hebben gekregen en welke ambities regionaal of lokaal als doelstelling in de strategie gehanteerd worden?
<i>Uitvoeringsagenda opstellen; tussendoel: eind 2020 hebben alle overheden een uitvoeringsagenda opgesteld</i>		
<i>Uitvoeringsagenda opstellen</i>	Is een uitvoeringsagenda vastgesteld en zo ja, voor welke thema's? en is de financiële dekking geregeld? Indicator: ja / nee , per thema ja / nee / niet van toepassing en bij financiële dekking ja / nee	Algemeen doel van deze voortgangsrapportage is inzicht verkrijgen in de stand van zaken met betrekking tot het op- en vaststellen van uitvoeringsagenda's. Licht toe hoever dit proces is gevorderd en wat de inhoud, kernboodschap en status van de uitvoeringsagenda is en geef aan welke vervolgacties gepland zijn om tot een concreet bestuurlijk vastgesteld en financieel gedekt uitvoeringsprogramma te komen. Geef ook een toelichting hoe de samenwerking met betrokken partijen is georganiseerd en verlopen is.
<i>Meekoppelkansen benutten; doorlopend</i>		

Vraag	Kwantitatieve informatie	Kwalitatieve informatie
<i>Klimaatverandering binnen beleid en uitvoering</i>		Wordt in het beheer (bijvoorbeeld rioleringen, inrichting openbare ruimte en landelijk gebied) rekening gehouden met effecten van klimaatverandering? Licht toe of en zo ja hoe "klimaatverandering" onderdeel is van het collegeprogramma, beleid, uitvoerings-programma, van de gemeente; is er een interne dialoog gevoerd, is het management aangehaakt, is klimaatverandering integraal onderdeel van investeringsprogramma?
<i>Klimaatverandering in nieuwe plannen</i>		Houdt uw organisatie bij de ontwikkeling van nieuwe plannen (bijvoorbeeld woningbouw, openbare ruimte, infrastructuur, energietransitie) rekening met mogelijke effecten van klimaatverandering? Geef een beknopte toelichting op de doelstelling en beoogd resultaat van deze projecten, hoever zij gevorderd zijn en tegen welke barrières in voorbereiding of uitvoering aan gelopen wordt (budget, capaciteit, draagvlak, wet en regelgeving)
<i>Ruimtelijke adaptatie in beleid verankeren, reguleren en borgen; tussendoel: eind 2019 is ruimtelijke adaptatie verankerd in omgevingsvisies van provincies en rijk / doel: : in 2020 hebben alle overheden ruimtelijke adaptatie in hun beleid verankerd</i>		
<i>RA in beleid verankerd, gereguleerd en geborgd</i>	Geef aan of RA verankerd, gereguleerd en geborgd is in het huidige beleid, wet en regelgeving, begroting en organisatiekaders van de overheden? Indicator: ja / nee + toelichting	Geef een toelichting wat : -de belangrijkste onderdelen, opgaven zijn? (inhoud, vanuit de opgaven ten aanzien van beperken gevolgen klimaatverandering) -hoever de voorbereiding, vaststelling en borging is gevorderd (proces)? -hoever de uitvoering is gevorderd (implementatie)? -hoe de totstandkoming is georganiseerd (relatie / governance)?met welke partijen (publiek-privaat) heeft overleg plaatsgevonden?. Aanvullende vragen: -hoe is de besluitvorming georganiseerd? Heeft dit proces plaatsgevonden op basis van een plan van aanpak? -en in hoeverre is geanticipeerd op de lange looptijd van het proces tot 2050? -en hoe sterk is het bewustzijn besluitvormingsstructuur en bewustzijn?
<i>Handelen bij calamiteiten; doorlopend.</i>		
<i>Opgetreden schade</i>	Is in het afgelopen jaar schade ontstaan op een van de vier thema's? Is dit onderwerp van gesprek geweest in de risicodialogen is meerlaagsveiligheid hier aan de orde geweest? Indicator: per thema ja / nee / niet van toepassing	"Schade " is een rekbaar begrip; naast harde economische schade kan het ook gaan om meer zachte, gevoelde schade. Geef hier een beknopte beschrijving van de opgetreden schade (zo mogelijk uitgesplitst per RA thema) en geef ook aan hoe de schade is berekend, welke criteria zijn gehanteerd? En licht toe hoe hierop gereageerd is?

Vraag	Kwantitatieve informatie	Kwalitatieve informatie
		<p>In DP2019/Deltaplan RA is aangegeven dat ten aanzien van de ambitie "Handelen bij calamiteiten" in DP2020 over de interactie tussen de 2^e en 3^e laag van MLV en de vertaling daarvan richting een regionale adaptatiestrategie wordt gerapporteerd. Licht toe of dit onderwerp van gesprek is geweest en wat de uitkomsten hiervan zijn?</p>
<i>Stimuleren en faciliteren</i>		
<p><i>Kennis, capaciteit, betrokkenheid</i></p>	<p>In welke mate zijn de volgende stellingen van toepassing op uw organisatie.</p> <p>Er is genoeg:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kennis binnen mijn organisatie aanwezig? • Capaciteit (fte's) beschikbaar op het gebied van klimaatadaptatie? • Budget (euro's) beschikbaar gesteld? • Betrokkenheid van private partijen? <p>Indicator: schaalniveaus per vraag: volstrekt onvoldoende onvoldoende voldoende meer dan voldoende excellent</p>	<p>Geef aanvullend aan welke concrete acties ondernomen worden om eventuele tekorten aan te vullen en welke kansen samenwerking over organisatie onderdelen en over organisatie heen daarbij betrokken wordt? En beschrijf het overall beeld van waar je nu staat?</p>
<i>Praktijk voorbeelden</i>		
<p><i>Voorbeeldprojecten</i></p>		<p>Geef een toelichting op uitgevoerde voorbeeldprojecten, die als "best practice" anderen kunnen helpen of bijvoorbeeld opgenomen kunnen worden in DP2020.</p>

BIJLAGE 2: terugmelding eerste resultaten stuurgroep DPRA maart 2019

In de stuurgroep DPRA van 15 maart 2019 is onderstaande eerste indruk verschaft over de voortgang van de monitoring ten behoeve van DP2020:

"..... Begin maart 2019 is via de gebiedsoverleggen de reactie op de uitvraag aangeleverd, waarbij nagenoeg een compleet beeld van Nederland is verkregen. Op basis van deze informatie wordt input geleverd voor DP2020, zowel voor hoofdstuk 5 "Ruimtelijke adaptatie: voortgang en maatregelen", alsook voor het opstellen van een aparte voortgangsrapportage.

Eerste indruk

In algemene zin kan op basis van een eerste analyse van de informatie geconstateerd worden dat met enthousiasme en energie gewerkt is aan het bieden van een overzicht hoe de voortgang DPRA er voor staat. De stresstesten zijn volop in uitvoering of al uitgevoerd, risicodialogen zijn of worden in veel regio's georganiseerd en de eerste uitvoeringsagenda's en -programma's zijn beschikbaar. Ook is een grote hoeveelheid praktijkvoorbeelden aangeleverd, wat een illustratie is van de brede en groeiende aandacht voor RA. Wat wel opvalt is de constatering dat in veel gemeenten een gebrek aan voldoende kennis, budget en capaciteitesignaleerd wordt; dit speelt met name in de kleine gemeenten.

Per regio is het beeld op hoofdlijnen op dit moment als volgt:

- Bestuurlijk platform IJsselmeergebied: eind 2019 hebben alle gemeenten stresstesten uitgevoerd, voor gehele grondgebied en alle thema's. Risicodialogen hebben in 5 van de 6 gemeenten plaatsgevonden. Er zijn nog geen uitvoeringsagenda's opgesteld
- Rivierenland: alle werkregio's hebben stresstesten uitgevoerd, voor gehele grondgebied en alle thema's. In 2 van de 3 werkregio's hebben risicodialogen plaatsgevonden en er zijn door een aantal gemeentes uitvoeringsagenda's opgesteld.
- West-Nederland en Rijnmond Drechtsteden: overgrote deel van de gemeenten heeft een stresstest uitgevoerd, alsook de provincie Zuid-Holland. Het voeren van risicodialogen en het opstellen van uitvoeringsagenda's is gestart en de eerste resultaten zijn beschikbaar
- Regio Oost: eind 2019 hebben de gemeenten stresstesten uitgevoerd en is gestart met het voeren van de risicodialogen en het opstellen van uitvoeringsagenda's.
- Zuid-Nederland: bijna alle gemeenten hebben een stresstest uitgevoerd; merendeel gebiedsdekkend, in sommige gemeenten is een light versie uitgevoerd voor het gehele grondgebied en een verdiepende test voor het stedelijk gebied of voor knelpunten. Merendeel van de gemeenten is nog niet gestart met risicodialogen en het opstellen van uitvoeringsagenda's. Verwachting is dat het uitvoeren van de risicodialogen en het opstellen van uitvoeringsagenda's een goede basis levert om het benodigde kennisniveau en de daarbij horende randvoorwaarden (kennis, capaciteit, budget) te organiseren.
- Regio Noord: eind 2019 zijn voor de gehele regio stresstesten uitgevoerd en hebben risicodialogen plaatsgevonden; deze vormen de basis voor klimaatadaptatie strategieën.
- Zeeland: eind 2019 hebben alle gemeenten integrale stresstesten uitgevoerd, voor gehele grondgebied. Ook is een inventarisatie gemaakt voor alle Zeeuwse kernen waar potentieel wateroverlast op kan treden en hebben provincie, waterschap en veiligheidsregio aanvullend onderzoek gedaan naar meerlaagsveiligheid en de rol van secundaire keringen daarin. Risicodialogen zijn voor circa 30% uitgevoerd en er is gestart met het opstellen van uitvoeringsagenda's
- Rijkswaterstaat: voor het Hoofdwegennet is een stresstest uitgevoerd voor alle thema's; voor het hoofdvaarwegennet en -watersysteem moet dit nog plaatsvinden. Risicodialogen worden eerst intern Ministerie IenW gevoerd. Doordat klimaatadaptatie is opgenomen in de MIRT spelregels en de Handreiking Duurzaamheid, wordt bij aanleg klimaatadaptatie meegewogen en meegenomen in de planvorming en uitvoering.

Uitwerking gegevens

De hoeveelheid aangeleverde informatie is groot en divers en om recht te doen aan de daarvoor gepleegde inzet, en om een zo volledig mogelijk totaalbeeld te geven, wordt in de komende maand een aparte rapportage opgesteld. Deze rapportage zal voorgelegd worden aan de trekkers van de gebiedsoverleggen, om naast juistheid van de weergave ook gezamenlijk conclusies te kunnen trekken, omtrent de voortgang en of de uitvoering op koers ligt. De resultaten hiervan worden voorgelegd in de volgende stuurgroep RA.

Voorlopige conclusie

In het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie zijn een aantal tussendoelen afgesproken. Voor de stresstesten is afgesproken dat uiterlijk eind 2019 alle gemeenten in Nederland voor alle vier de thema's een stresstest hebben uitgevoerd. Op basis van de resultaten van de monitoring kan worden gezegd dat we voor dit tussendoel op schema liggen. Ruim 90% van de gemeenten hebben stresstesten uitgevoerd.

Het volgende tussendoel is dat alle gemeenten voor eind 2020 risicodialogen moeten hebben gevoerd. Op basis van de resultaten is duidelijk dat hier in bijna alle werkregio's nog stappen moeten worden gezet om dit doel eind 2020 te behalen. Dit geldt ook voor het verankeren van ruimtelijke adaptatie in (lokaal)beleid in uiterlijk 2020. Binnen de meeste werkregio's wordt hieraan gewerkt en er zijn overheden waar dit al wel gelukt is maar de meeste respondenten geven aan dat dit tot nu toe slecht gedeeltelijk is gelukt.

Daarnaast moet worden geconcludeerd dat er binnen de meeste werkregio's gevoelsmatig gemiddeld een lage mate van kennis, capaciteit en geld aanwezig is voor ruimtelijke adaptatie. De verwachting is dat door het voeren van de risicodialogen en het opstellen van adaptatiestrategieën en uitvoeringsgeda's hier vorderingen in gemaakt gaan worden.